

राजा वीरमल्लको भूमिसम्बन्धी तमसूक ताडपत्र

—श्यामसुन्दर राजवंशी

(क) परिचयः— राष्ट्रिय अभिलेखालयस्थित वट्टा नं. ५६ क्र. सं. ८२२ लम्बाइ दुई फीट एफ इञ्च चौडाइ डेढ इञ्च (६४ से. मी. × ४ से. मी) को ताडपत्र छ। सो ताडपत्रमा माटो छाप लगाइएको छ जुन छापको बीचमा खड्ग चिन्ह र अगल बगल श्री श्री पनि अंकित छन्। साथै दुई सिंह आकारका चिन्ह पनि अंकित छन्। यो छाप करीब सिक्काको आकार जस्तै छ। यो ताडपत्र लेखिएको मिति संवत् ६३४ पौष शुक्ल त्रयोदशी हो।

मूलपाठः—(१) स्वस्ति ॥ श्री श्री जयवीरमल्ल देव प्रमुठाकुरसन प्रसादारपा इशान दिश प्रदेशे मार्गस्य पश्चिमत श्री श्री राजकुल क्षेत्रेण उत्तरत पूर्वतश्च जुगुतिकस्य क्षेत्रेण दक्षिणत एतमध्ये ताशिचाक्व क्षेत्रनाम संज्ञकं तस्य क्षेत्राङ्क त्रीय रोपनिक रोव सो ३ तत्क्षेत्र यथादेशकाल प्रवर्तमानस्तथा संचाराधेण

(२) सुवर्णं प्वषपमालार्घं प्रद्वौकितमादाय क्रय विक्रय स्वाधिनेन क्रय विक्रीयंस्त भवति श्री खपत्रं ब्रुमायां श्री वान्दिम स्थाने तत्र चपाड टोल मुगुडिक्व गृहाधिवाशिन लक्षिम साहु कस्य नाम्ना क्रीविक्रीन प्रसादीकृतं अत्रपत्रार्थे दृष्ट साक्षि गडछे टोल लु... भारो... राजभारो

(३) यछे टोल सहि भारो लिखिति कायस्त भारसिह्या शुभ ॥ संवत् ६३४ पौष शुक्ल त्रयो दशां तिथौ शुभमस्तु ॥

(क) भावार्थः— कल्याण होस् ॥ श्री श्री जय वीरमल्ल देव प्रमुथाकुरवाट निगाह भएको इशान दिशा प्रदेशको बाटोको पश्चिम श्री श्री राजकुल क्षेत्रबाट उत्तर र पूर्वपट्टि जुगुतिको क्षेत्र देखि दक्षिण यतिमध्ये ताशिचाक्व क्षेत्रनाम भएको खेत ३ (तीन) रोपनी जग्गा

देशकालमा चलेको सुनको भाउ वमोजिम बेचबिखन भयो भादगाउको श्री वान्दिम स्थानमा चपाडटोल मुगुडिक्वको घरमा बस्ने लक्षिम साहुको नाममा बेचबिखन भई निगाह भएको हो। यसपत्रको देखी जान्ने साक्षी गडछे टोलको लुभारो राजभरो र यछे टोलको सहि भारो र लेखक कायस्त भारसि छन्। ने. सं. ६३४ पौष शुक्ल त्रयोदशी शुभ ॥

(ख) परिचयः— राष्ट्रिय अभिलेखालय स्थित वट्टा नं ७ पत्र नं ९३ च. नं. २०९२ संवत् ६५० भाद्र शुक्ल अष्टमीको भक्तपुर ठिमीको ताडपत्र तमसूक लम्बाइ साढे एकाइम इञ्च चौडाइ, एफ इञ्च (५५ से. मी × २.५ से. मी) माटोको छाप भएको छापको बीचमा खड्ग र त्यसको अगल बगलमा श्री अंकित छ। (राष्ट्रिय अभिलेखालयबाट "भूमिसम्बन्धी तमसूक ताडपत्र" पुस्तकमा प्रकाशित भएको)।

मूलपाठः— (१) स्वस्ति ॥ श्री श्री जय वीरमल्ल देव प्रमुठाकुरसन प्रसादारपा थानस्य उत्रदिश प्रदेशे मूल मार्गस्य पश्चिमत श्री श्री राजकुल क्षेत्रेण उत्तरत दक्षिणतश्च जयसिंह राजनामकस्य क्षेत्रेण पूर्वत एतमध्ये—थुनिवु क्षेत्र नामसंज्ञक-क्षेत्राङ्क रोव १२ तत्क्षेत्र जथादेशकाल

(२) प्रवर्तमानस्तथा संचाराधेण सुवर्णं पोष्य मालार्घं प्रद्वौकित मादाय क्रय विक्रय स्वाधिनेन क्रयन विक्रीते भवती श्री थेमि भुम्यां कोथुटोल गृहाधिवासिन धर्मकित वदेनाम्ने प्रसादिकृते अत्रार्थे दृष्टसाक्षि विजहरि कोछे जयसिंह राजभारो शुभराज

(३) लुंगु लिखित ड्यकस्त ॥ संवत् ६५० भाद्र पद शुक्ल अष्टम्यां शुभं ॥

(ख) भावार्थ:- कल्याण होस् । श्री श्री जय-वीरमल्लदेव प्रमुधाकुरबाट निगाह भएको उत्तर दिशा प्रदेशको सूत्रबाटोको पश्चिम र श्री श्री राजकूल क्षेत्रबाट उत्तर र पूर्वपट्टि जयसिंह राज नामक व्यक्तिको क्षेत्रको पूर्व यति-मध्ये थुनिबु क्षेत्रनाम भएको खेतको १२ रोवनी जग्गा देशकालमा चलेको सुनको भाउ वमोजिम बेच बिखन भयो । श्री भक्तपुरको ठिनी कोथुटोलको घरमा बस्ने धर्म कित बन्देको नाउँमा निगाह भयो । यस पत्रको देखी जान्ने साक्षी विजहरि कोछेँ जयसिंह राज भारी, शुभराज उपस्थित छ । ने. सं. ६५० भाद्रशुक्ल अष्टमी शुभ ।

टिप्पणी:- नेपालको मल्लकालीन राजनीतिक इतिहास अध्ययन गरी हेर्ने हो भने मल्ल राजाहरूमा विशेष गरी राजगद्दीमा आसीन रहनमा मात्र बढी होड-बाजी चलेको देखिन्छ जसको फलस्वरूप विशाल मल्ल राज्य साना साना राज्यमा टुक्रिन गए । ती साना साना मल्ल राज्यहरू मध्येमा पनि संयुक्त शासन र द्वैध शासन चल्ने गरेको थियो । यक्षमल्ल जीवित छँदा पनि यक्ष-मल्ल र जीवमल्ल को संयुक्त शासन चलेको थियो ।^१ यक्षमल्लको मृत्युपछि विशाल मल्ल राज्य टुक्रिन थाल्यो । यसरी मल्लराज्य विभाजन हुनु नै अन्तमा मल्लराज्य पतन हुनुको एउटा महत्वपूर्ण कारण बन्न पुगेको थियो । राज्य टुक्रिसकेपछि भक्तपुरमा यक्षमल्लका जेठा उत्तराधिकारी राय मल्ल राजा भए । यसरी राज्य टुक्रेको कुरा रायमल्लको विचारमा उचित लागेको थिएन । तसर्थ यिनले उपत्यकाको राज्यलाई दाजुभाइहरूको संयुक्त शासित मलुक भन्ने गर्दथ्यो । तसकारण संयुक्त शासनको अर्थलाई रायमल्लले बढी विस्तृत पार्ने खोजेको देखिन्छ । यद्यपि यिनले भाइहरूलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राख्न चाहेका थिए तर भाइहरू कसैले टिरेनन् । यिनको राज्यकालको उत्तरार्धमा पनि भाइ रायमल्लसंग संयुक्त शासन हुन पुगेको थियो । यतिबेला संयुक्त शासन हुनुको खास कारण रायमल्लको प्रभावशाली व्यक्तित्वको कमी नै मुख्य देखिन्छ ।

ने. सं. ६२९ (१५६६) मा रायमल्लको मृत्यु

भयो ।^२ त्यसपछि यिनका छोरा सुवर्ण मल्ल (भुवन-मल्ल) राजा भए । यिनले भक्तपुर राज्यलाई फेरि श्रीपुर १, भक्तपुर राजधानी शहर १ र वनेपुर शहर १ गरी तीनभागमा विभाजन गरेका थिए । यी तीन भाग-मध्येमा ठिमी, नगदेश, बोडे, साँबु, चाँगु आदि गरी ७ गाउँहरू आफ्ना भाइहरूलाई बाँडिदिएका थिए । वनेपा यी तीन भाग मध्ये एक राज्य हो भन्ने कुरा ने. सं. ६५० (१५८७) को राजा केशवमल्लको वनेपाको अभिलेखले पुष्टि गर्छ ।^३ राजा सुवर्ण मल्लले धेरै वर्ष राज्य गर्न पाएन । ने. सं. ६३३ (१५७०) मा ठूलो अनिकाल परेको थियो ।^४ त्यसपछि ने. सं. ६३४ (१५-७१) मा यिनको मृत्यु भइसकेको देखिन्छ ।

वंशावलीहरूमा राजा सुवर्णमल्लपछि प्राणमल्ल राजा भएको कुरा पाइन्छ ।^५ परन्तु यहाँ प्राप्त ताडपत्र ने. सं. ६३४ (१५७१) को र ने. सं. ६५० (१५८७) का पाइएका छन् जसमा राजा प्राणमल्लको नाम उल्लेख नभई राजा वीरमल्लको नाम उल्लेख छन् । यसको बीचमा ने. सं. ६४३ (१५८०) को भक्तपुर थलाछेँ टोलको अभिलेखमा 'श्री रणमल्ल, श्री भीममल्ल, श्री वीरमल्ल र श्री जीतमल्ल' को विजयराज्य भनी लेखिएको पाइन्छ ।^६ यसमा पनि प्राणमल्लको नाम उल्लेख पाइन्छ । तर ने. सं. ६४४ (१५८१) को ठँवको अभिलेखमा प्राणमल्ल र जीतमल्लको विजयराज्य भनी लेखिएको पाइन्छ ।^७ यसबाट के देखिन्छ भने जीतमल्ल प्राणमल्लसंग पनि मिलेको र वीरमल्लसंग पनि मिलेको देखिन्छ । तर प्राणमल्ल र वीरमल्ल हो बीचमा चाहिँ बमनध्वता रहेको देखिन्छ । त्यसबखत भक्तपुर राज्यमा यी दुईको द्वैध शासन भइरहेको बुझियो । त्यसैले संयुक्त शासन भन्नाले राजाहरू एकै राज्यमा एक-आपसमा मिलेर एउटै शासन गर्नुलाई बुझिन्छ भने द्वैध शासन भन्नाले एकै राज्यमा दुईजनाको दावी भएर मेलको अभावमा शासन गर्ने भन्ने बुझिन्छ ।

यी प्रस्तुत दुवै ताडपत्रहरूमा राजा वीरमल्लबाट निगाह भई भूमि बेचबिखन प्रचलित सुनको मूल्यमा भएको भन्ने उल्लेख छ । यी भूमि बेचबिखनको तमसूक

ताडपत्रमा
हरूलाई
ताडपत्रमा
लेखिएबा
किन भने
हरूलाई
राजा थि
लेखले प

न्वी बाव
र हेलच
ने. सं. ६
दोलखा
यता प्रा
एउटै ग
थाले ।
कान्ति
बनाई
विरोध

उमेर
थिए
मल्ल
थिए
काका
प्राण
प्राण
आफू
हुन

धेरै
नरे
मुफ
उमे
शा
कुर

(भुवन-
फेरि
हर १
भाग-
दे गरी
ए ।
कुगा
पाको
घेरै
ठूलो
(१५-
मल्ल
डपत्र
) का
लेख
सको
जाछें
श्री
ख-
लेख
भ-
नी
ल्ल
नि
मा
पुर
।
क
ध
।
र
ट
।
क

ताडपत्रमा देशको मुख्य मुख्य ठूला पदस्थ व्यक्ति भारो-
ह्रुलाई साक्षीको रूपमा राखिएका छन् । यी दुवै
ताडपत्रमा वीरमल्ललाई "प्रमुठाकुर" भनी प्रशस्ति
लेखिएबाट यिनी राजा थिए भन्ने कुरामा निश्चय छ ।
किनभने "प्रमुठाकुर" भन्ने प्रशस्ति खासगरी राजा-
ह्रुलाई मात्र प्रयोग गरिएका पाइन्छन् । साथै वीरमल्ल
राजा थिए भन्ने कुरा ने. सं. ६४३ (१५८०) को अभि-
लेखले पनि बताइरहेको छ ।

एवं प्रकारले उपत्यकामा राज्यको वागडोर सम्ब-
न्धी दावी र हानथाप सिवाय अर्को विषयमा चासो थिएन
र हेलचक्रचाइँ में दिन बितिरहेको थियो । यस्तो अवसरमा
ने. सं. ६५४ (१५९१) मा दोलखाको प्रशासक भारोले
दोलखालाई केन्द्रबाट स्वतन्त्र गराउने कोशिश गर्न थाले ।
यता प्राणमल्लले पनि टुक्रा भएको भक्तपुर राज्य पुनः
एउटै गर्न र आफ्नो शक्ति मजबूत पार्न कदम चाल्न
थाले । अनि उपत्यकाका राजाहरू व्युञ्ज्न थाले । तसर्थ
कान्तिपुरका तात्कालिक राजा नरेन्द्र मल्लले एउटा गूट
बनाई त्यसको नेतृत्व गर्न थाले । त्यस गूटमा प्राणमल्लका
विरोधीहरू वीरमल्ल लगायत सम्मिलित थिए ।

सुवर्णमल्लको मृत्यु हुँदा त्यसबखत प्राणमल्लको
उमेर कच्चा नै थियो । त्यसैले उत्तराधिकारी प्राणमल्ल
थिए तापनि देशको हालीमुहाली यिनका काका वीर-
मल्लका हातमा थियो । वीरमल्ल प्राणमल्लका काका
थिए भन्ने कुरा इतिहासमा उल्लेख पाइन्छ ।^{१०} यसरी
काकाहरूका हातमा शासनको अधिकार भएको हुनाले
प्राणमल्ल वञ्चित भई तेजहीन भइरहेका थिए । पछि
प्राणमल्लको उमेर छिप्टै आएपछि सम्पूर्ण अधिकार
आफूमा केन्द्रित गर्न थाले । त्यसपछि वीरमल्लको पतन
हुन गएको भन्ने झल्किन्छ ।

यस किसिमको इतिहास नेपालको इतिहासमा
धेरैपल्ट दोहरिएका पाइन्छन् । उत्तर लिच्छविकालमा
नरेन्द्रदेवको उमेर पुग्न थालेपछि भीमार्जुनदेव र विष्णु-
गुप्तको पतन भयो । शाहकालमा रणबहादुर शाहको
उमेर पुगेपछि बहादुर शाहको पतन र राजेन्द्र विक्रम
शाहको उमेर पुगेपछि भीमसेन थापाको पतन भएको
कुरालाई विशेष औल्याउन सकिन्छ ।

मल्लकालीन नेपालमा मल्ल राजाहरू देशको
विकास र प्रगतिरि चिन्तन रहनुभन्दा राजा बनेर
शौखमा बस्ने भन्ने हेतु राखी तल्लीन रहने हुनाले त्यस-
वेलाको राजनैतिक अवस्था अस्थिर र कमजोर थियो ।
कारणतः मल्लकालमा राजाहरू आफू जीवित छँदै आफ्ना
उत्तराधिकारीहरूलाई राज्यको शासन संचालन गर्न
सिकाउन र अनुभव गराउना निमित्त राजा घोषित गरी
संयुक्त शासनको नाममा टक पनि चलाउँथे । यसको
मतलब प्राणमल्लको उमेर पुगेर वीरमल्लको जुन रूपले
पतन भयो त्यस्तै प्रकारको समस्या नआओस् भनेर
शासन संचालनमा संयुक्त रूपले शासन चल्ने परंपरा
देखापरेको कुरा तर्कसंगत देखिन्छ ।

ने०सं. ६५४ (१५९१) देखि प्राणमल्लको एक-
लौटी शासन हुनथाल्यो । इतिहासमा प्राणमल्ल ने० सं.
६६८ (१६०५) मा जीवितै रहेको कुरा उल्लेख छ ।^{११}
किनभने यस सालमा कान्तिपुरका तात्कालिक राजा
नरेन्द्रमल्ल र प्राणमल्लका बीचमा सन्धि भएको थियो ।
त्यसपछि ने०सं. ६७२ (१६०९) मा प्राणमल्लका छोरा
विश्वमल्ल राजा भइसकेको कुरा यथली टोलको अभि-
लेखबाट थाहा हुन्छ ।^{१२}

इतिहासकारहरूको अनुमान अनुसार प्राणमल्लको
राज्यकाल १५-२१ वर्ष थियो ।^{१३} प्राणमल्लले ने० सं.
६५४ (१५९१) पछि आफ्नो सम्पूर्ण अधिकार हस्तगत
गरी लिएर एकलौटी शासन गरेको अवधिलाई यिनको
राज्यकाल मानेको खण्डमा इतिहासकारहरूको अनुमान
सही हुन आउँछ । यदि सुवर्णमल्लको मृत्युदेखि
प्राणमल्लको राज्यकाल मान्ने हो भने यिनको
राज्य ३६-३७ वर्ष पूरा देखिन आउँछ । इतिहा-
सकारको अनुमानलाई नै सही मान्नुको कारण ने० सं.
६३४ (१५७१) देखि ने० सं. ६५४ (१५९१) सम्मको
अवधिमा प्राणमल्लभन्दा पनि वीरमल्ल बढी सर्वोसर्वा
देखिएको हुनाले हो । साथसाथै यस अवधिमा वीरमल्ल
नै बढी प्रभाव छ भन्ने निश्चय छ । यस अवधिमा प्राण-
मल्ल र वीरमल्लको संयुक्त शासनभन्दा पनि द्वैध
शासन चलेको बढी झल्किन्छ । यस बाहेक वीरमल्लको
नेपालको इतिहासमा अरु के कति अस्तित्व छ भन्ने

कुरा इतिहासकारहरूको लागि अनुसन्धेय विषय हुन-
आएको छ ।

पाद टिप्पणीहरू:-

१. नेपालको आलोचनात्मक इतिहास - श्री दुपडीराज
मण्डारी, खण्ड २, पृष्ठ १२
२. नेपालको मल्लकालीन इतिहास - श्री पेशल दाहाल,
पृष्ठ १११
३. नेपाल देशको इतिहास - प्राचीन नेपाल, संख्या १९,
पृष्ठ १६
४. भक्तपुर शिलालेख सूची - पुरातत्त्व विभाग,
पृष्ठ १०
५. नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास - श्री
सूर्यविक्रम ज्ञवाली, पृष्ठ ६५
६. इतिहास संशोधनको प्रमाण प्रमेय - संशोधन मण्डल,
पृष्ठ १४२
७. भक्तपुर शिलालेख सूची - पुरातत्त्व विभाग,
पृष्ठ १०
८. नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास - श्री सूर्य-
विक्रम ज्ञवाली, पृष्ठ ६५
९. दोलखाको ऐतिहासिक रूपरेखा - श्री धनबज्र
बज्राचार्य, र श्री टेकबहादुर श्रेष्ठ, पृष्ठ ३२
१०. " " पृष्ठ ३३
११. " " पृष्ठ ३२
१२. भक्तपुर शिलालेख सूची - पुरातत्त्व विभाग, पृष्ठ ११
१३. नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा - श्री बालचन्द्र शर्मा,
पृष्ठ ११४

जमा
बनि
संगर
हुँदा
सकि

बसो
यन
आ

र

बस
बस
थर
हो
बा
र
ई
रि

रि
रि
प
६
६
२